

Яровенко Т.С.

канд. економ. наук., доцент

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

ТЕНДЕНЦИИ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

TRENDS AND PROBLEMS OF EDUCATION DEVELOPMENT IN UKRAINE

У статті визначено основні сучасні тенденції розвитку суспільства в умовах глобалізації, які мають вплив на освітню сферу будь-якої країни. Результати аналізу стану освіти свідчать про наявність актуальних тенденцій розвитку, характерних світовому рівню освітньої сфери, та їх специфічних національних особливостей в Україні. На основі виявлених тенденцій можна робити висновки про хід економічних процесів у сфері освіти, розглядати перспективи й прогнозувати зміну показників її розвитку. Аналіз досліджень в цій сфері дозволив виявити проблеми, що стримують подальший розвиток освіти в Україні та знижують ефективність інвестування у цю сферу. Доведено, що вплив сукупності факторів викликає спільний ефект – зменшення потенціалу розвитку вітчизняної сфери освіти. Розроблена діаграма Ісікави демонструє ключові причини стримування прискореного інноваційного розвитку освіти в Україні. Сукупність виявлених проблем обумовлюють подальший розрив національної системи освіти з передовими, незадовільний потенціал її розвитку, низьку здатність до самооновлення та саморегулювання, відсутність сприятливих умов для прискореного інноваційного розвитку.

Ключові слова: освіта, тенденції, проблеми, розвиток, діаграма Ісікави.

В статье выявлены основные современные тенденции развития общества в условиях глобализации, которые имеют влияние на образовательную сферу любой страны. Результаты анализа состояния образования свидетельствуют о наличии актуальных тенденций развития, характерных для мирового уровня образовательной сферы, и их специфических национальных особенностей в Украине. На основе выявленных тенденций можно делать выводы о ходе экономических процессов в сфере образования, рассматривать перспективы и прогнозировать изменение показателей ее развития. Анализ исследований в этой сфере позволил выявить проблемы, которые сдерживают дальнейшее развитие образования в Украине и снижают эффективность инвестирования в эту сферу. Доказано, что влияние совокупности факторов вызывает общий эффект - уменьшения потенциала развития отечественной сферы образования. Разработанная диаграмма Исикавы демонстрирует ключевые причины сдерживания ускоренного инновационного развития образования в Украине. Совокупность выявленных проблем обуславливает дальнейший разрыв национальной системы образования с передовыми, неудовлетворительный потенциал ее развития, низкую способность к самообновлению и саморегулированию, отсутствие благоприятных условий для ускоренного инновационного развития.

Ключевые слова: образование, тенденции, проблемы, развитие, диаграмма Исикавы

The paper determines major contemporary trends in the development of the society in the conditions of globalization, which exert influence on the education of every country. The results of analysis of the state of education testify to the presence of current trends of development pertaining to the worldwide education development level, while displaying their specific national peculiarities in Ukraine. Resting on the determined trends it becomes possible to conclude on the course of economic processes in the sphere of education, consider the prospects and predict the changes in education development

indicators. Analysis of the scope of research in the sphere allowed defining the problems that withhold the education development in Ukraine and decrease investment performance for the sphere. Its proved that the impact of the combination of factors ensues in the cumulative effect of decrease in potential for domestic education sphere development. An Ishikawa diagram has been developed to demonstrate the key factors leading to the suppression of innovation-driven growth of education in Ukraine. A sum total of problems revealed stipulates a further breach between the national education system and its advanced counterparts, its overall unsatisfactory development potential, low capacity for self-upgrade and self-regulation, absence of favourable conditions for accelerated innovative development.

Keywords: *education, trends, problems, developments, Ishikawa diagram.*

Вступ. Зростання ролі освіти в умовах глобальних викликів зумовлено економічними та соціальними перетвореннями у сучасному світі, що вимагають організації якісно нової системи освіти, яка здатна забезпечити їх оперативну адаптацію до умов інноваційного розвитку.

При проголошенні незалежності Україна успадкувала достатньо розвинену систему освіти, яка за кількісними та якісними показниками відповідала рівню розвинених країн Європи та світу [1, с. 10]. Але на шляху до досягнення вітчизняною освітньою сферою сучасного інноваційного рівня існують перешкоди – певні проблеми, які стримують прискорений розвиток освіти в Україні. Вплив сукупності таких факторів викликає спільний ефект – зменшення потенціалу розвитку вітчизняної сфери освіти.

Проблеми й тенденції функціонування та розвитку освіти розглядалися провідними дослідниками, зокрема, І. Вакарчуком, Л. Ващенко, І. Гавришом, В. Євдокимовим, О. Коваленко, В. Кременем, О. Локшиною, В. Луговим, Т. Лукіною, О. Ляшенко, В. Мадзігоном, С. Ніколаєнко, О. Овчаруком, В. Олійником, П. Полянським та ін. У їх дослідженнях піднімаються ключові питання розвитку освітньої галузі, але багато проблем залишаються невирішеними через відсутність системного погляду на їх виникнення.

Виходячи з цього, особливого значення набуває системне дослідження світових та національних тенденцій в освітній сфері України, а також виявлення проблем, що негативно впливають на розвиток освіти, та їх причин.

Постановка завдання. Метою дослідження є з'ясування основних тенденцій розвитку сфери освіти України в контексті загальноцивілізаційних викликів; виявлення і систематизація проблем, які стримують прискорений розвиток вітчизняної освіти, їх причин та наслідків.

Методологія. У процесі дослідження використано методи теоретичного узагальнення і порівняння, аналізу і синтезу для визначення: провідних глобальних тенденцій та їх впливу на українську освітню систему, особливостей національних тенденцій. Використано метод наукової абстракції, історичний й системний методи (діаграму Ісікави) для виявлення й систематизації проблем функціонування та розвитку освітньої сфери в Україні, їх причин та наслідків.

Результати дослідження. Результати аналізу стану та розвитку сфери освіти свідчать про наявність актуальних тенденцій, характерних світовому рівню освітньої сфери, та їх специфічних національних особливостей в Україні.

Так, основною світовою тенденцією є *зміна концептуальних підходів щодо місця освіти* у структурі національної економіки та переосмислення її ролі у забезпеченні економічного розвитку. Людина признається найвищою соціальною цінністю, що вимагає створення нового зразка її освіти. Освіта перестає бути видом невиробничого споживання, а стає «інвестицією в людський капітал», що приносить економічні (збільшення ВВП) та соціальні (зниження безробіття, бідності, злочинності, тощо) вигоди. Отже, в кінцевому рахунку зростання освітнього рівня стимулює економічне зростання, а розвиток освіти признаний основою суспільного прогресу. В Україні, як і у промислово розвинених країнах, цьому питанню в повній мірі приділяється увага на загальнодержавному та регіональних рівнях [2-4].

У сучасному світі відбувається *зміна змісту освіти та підходів до навчального процесу* (зокрема, *впровадження інноваційних підходів до навчання*). Освіта перестає трактуватися як досягнення певного рівня знань, а розглядається з позицій «неперервності протягом життя», що має на меті розвиток особистості, формування її духовності й культури, планетарного мислення. Замість традиційно-класичного підходу – рутинного засвоєння значних обсягів стандартизованої інформації, сучасна освіта застосовує компетентнісний підхід – заснований на оволодінні засобами безперервного самостійного набуття нових знань, який розвиває здібності та уміння адаптуватися до складних, швидкоплинних і непередбачених ситуацій. У навчальному процесі більше уваги приділяється самостійній роботі, рівноправним відносинам між педагогом і учнем.

Такі процеси відбуваються в Україні достатньо повільно, зокрема, у Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття) наголошено на наявності проблем оновлення змісту освіти й впровадження інноваційних технологій навчального процесу [2].

Постійне, швидке й значне зростання освітніх бюджетів (збільшення фінансування освітньої сфери) як з боку держави, так і з боку приватного сектору відмічаються у переважній більшості розвинених країн [5].

Підтримка розвитку освіти є пріоритетом державної політики та інвестиційно-привабливим об'єктом для приватних інвесторів практично всіх індустріально розвинених держав світу. Крім того, у тих країнах чи сегментах освіти, де державне фінансування все ж скорочується, воно компенсується за рахунок приватного інвестування [6].

Зростанням рівня фінансування за період 2000 – 2013 рр. відзначились й всі рівні вітчизняної освітньої системи [7].

Однією з глобальних тенденцій є кризові явища, що характерні світовій системі освіти, що викликано перш за все переходом суспільства з індустріального до постіндустріального стану. Слід відзначити, що освітянська криза у нашій державі була зумовлена не тільки глобальними, а й національними факторами.

Глобалізація та інтернаціоналізація освіти загальновізані світові тенденції, що передбачають:

– активізацію міжнародного (міждержавного, міжрегіонального) обміну, взаємодії та співпраці між суб'єктами освітньої сфери, створення єдиного (зокрема, європейського) освітнього простору, що надає можливість взаємозбагачення національних освітніх систем;

– інтернаціоналізацію змісту освіти, що розвиває планетарне мислення і свідомість, організацію процесу навчання відповідно до сучасних освітніх стандартів, нових інформаційних та навчальних технологій [8, с. 261].

Наслідком цих змін для України є уніфікація освіти, наприклад, вищої освіти через Болонський процес. Але слід зазначити, що попри глобалізацію освіта зберігає національну спрямованість, поєднання з історією і народними традиціями.

Збільшення чисельності осіб, що здобувають освіту спостерігається у більшості країн світу, що прогнозується й у подальшому. Така тенденція викликає феномен «надлишкової освіти» (*overeducation*), що є характерним для більшості розвинених індустріальних держав та характеризує ситуацію коли працівники з високою кваліфікаційною підготовкою виконують роботи, що мають нижчі кваліфікаційні вимоги. Наявність феномену свідчить про низьку якість освіти, нераціональне використання інтелектуального капіталу та велику частку осіб, що працюють не за спеціальністю підготовки.

Незважаючи на прискорений розвиток приватного сектора освіти, вона залишається сферою де за обсягом впливу переважає державний сектор, на який визначальний вплив мають національні традиції, державна й регіональна політика. Отже, конкурентні рейтинги навчальних закладів різних країн поки що мають доволі умовний характер та проблеми з порівнянням й відповідністю.

В Україні відкриття приватних навчальних закладів дозволяє певним чином розширити доступі громадян до освіти, але основою вітчизняної освітньої системи все ж залишаються державні та муніципальні установи, які обмежені в можливостях залучення приватних інвестицій та найчастіше програють у конкурентній боротьбі приватним.

Освіта розглядається як сфера економічної діяльності, яка у своєму розвитку підпорядкована законам ринкових відносин. Це зумовлює наявність неухильно зростаючих попиту, пропозиції на ринку освітніх послуг та конкуренції навчальних закладів, що вимагає підвищення рівня їх конкурентоспроможності. Серед причин високих темпів зростання параметрів глобальної системи освіти фахівці називають збільшення кількості дорослих, що отримують додаткову освіту [6].

Так, вступ України до Світової організації торгівлі (2008 р.) означає прийняття її угод та домовленостей, у тому числі Генеральної угоди про торгівлю послугами, яка передбачає відкриття внутрішніх ринків загальноосвітніх послуг для міжнародної конкуренції. Але зростання обсягів наданих освітніх послуг не завжди супроводжується зростанням їх якості (що характерно й для вітчизняної освітньої сфери), а вимоги до знань абітурієнтів, учнів і студентів стають другорядними у порівнянні з фінансовими потребами навчальних закладів [2].

«Комерціалізації освіти», як світова тенденція, характеризується: зменшенням частки осіб, які навчаються за рахунок бюджетних коштів, зростанням кількості платних освітніх послуг, що в умовах зростаючої соціально-економічної диференціації суспільства не є позитивною тенденцією. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття) теж відмічає надмірну комерціалізацію освіти (особливо вищої), невідповідність рівня вартості освітніх послуг якості їх надання, а у ряді випадків, його необґрунтоване завищення [2].

Зростання наукоємності освіти та інтеграція «освіти – науки – виробництва» є загальноновизнаними позитивними тенденціями, які обумовлюють появу нових галузей знань (спеціальностей, навчальних дисциплін), їх інтеграцію і міждисциплінарність. Проте в Україні цей процес не характеризується активністю. Крім того відмічено й інші проблеми, зокрема, втрачено зв'язок наукової та педагогічної діяльності, науково-дослідних традицій, відповідної наукової бази [2].

Світова освітня система змінюється структурно на користь вищих рівнів – це є соціальним явищем, притаманним усім розвинутим країнам, що породжує феномен «масовізації вищої освіти». Частина осіб з вищою освітою значно перевищує частки інших освітніх рівнів (незалежно від показника ВВП на душу населення). При цьому вища освіта стає не просто засобом підготовки фахівців, що гарантує більшу конкурентоспроможність на ринку праці й збільшення доходів, а стає обов'язковим етапом розвитку особистості, показником інтелектуального рівня, соціальним статусом, запорукою збереження і зміцнення здоров'я, свободи життєвого вибору та необхідною умовою для працевлаштування.

В нашій країні й теж відчутні негативні наслідки такої тенденції: знецінення отримуваних кваліфікацій та падіння якості наданих освітніх послуг.

Прискорення процесу «встарівання» знань через пришвидшення оновлення технологій і техніки під впливом науково-технічного прогресу вимагає необхідності впровадження системи «безперервної освіти впродовж життя». Крім того, така тенденція обумовлює «інфляцію» професійних, а отже й освітніх стандартів, відмову від вузької професійної спеціалізації освіти, зміни співвідношення загальноосвітніх та вузькоспеціалізованих предметів, розширення набору інноваційних методів навчання та програм практичної підготовки фахівців.

«Безперервне навчання» й в Україні визначено одним з пріоритетів загальнодержавної політики, що відповідає світовим тенденціям [2-4].

Іншими актуальними тенденціями розвитку світової й національної освітньої сфери є: збільшення термінів навчання й підготовки кваліфікованих фахівців; впровадження нових телекомунікаційних моделей освіти; розширення академічних свобод, демократизація освіти, її гуманізація та гуманітаризація; підвищення транскордонної освітньої мобільності; зростання індивідуалізації освітніх маршрутів (начальних траєкторій), внутрішньої освітньої мобільності; розширення впливу громадської думки на прийняття управлінських рішень в освітній сфері, тощо.

Важливою передумовою й стратегічним етапом на ідейно-концептуальному рівні успішного вирішення проблеми є її правильна постановка, що дає змогу оперативно прийняти відповідне управлінське рішення. Інструментом системного аналізу проблеми доцільно обрати діаграму Ісікави, яка дозволяє визначити найбільш суттєві взаємозв'язки між чинниками (факторами) та наслідками при дослідженні розвитку сфери освіти.

Аналіз досліджень дозволив виявити причини та наслідки основних проблем, що стримують подальший інноваційний розвиток освіти в Україні та знижують ефективність інвестування у цю сферу (рисунок).

Всю сукупність проблем доцільно згрупувати за певними функціональними підсистемами сфери освіти, зокрема: забезпеченість абітурієнтами та доступність освіти; забезпеченість робочими місцями (для професійно-технічної та вищої освіти); результативність та ефективність освіти; її якість; законодавчо-нормативне, методичне, наукове, кадрове, фінансово-економічне, матеріально-технічне, соціально-психологічне, організаційне, інформаційне та інноваційне забезпечення навчального процесу.

Виявлені проблеми та їх причини обумовлюють подальший розрив вітчизняної освіти з передовими світовими системами, незадовільний потенціал її розвитку, низьку здатність до самооновлення та саморегулювання, відсутність сприятливих умов для прискореного інноваційного розвитку.

Висновки. Таким чином, виявлені в результаті аналізу тенденції надають уявлення про хід освітніх процесів у майбутньому та дозволяють розглядати перспективи сфери освіти, прогнозувати зміну показників. Розроблена діаграма Ісікави є засобом візуалізації та організації знань, який систематичним чином полегшує розуміння і кінцеву діагностику освітніх проблем; сприяє визначенню чинників, які спричиняють найзначніший вплив на проблему, задля попередження або усунення їх дії. Результати дослідження можуть служити в якості інформації для керівників органів державної влади і місцевого самоврядування, які опікуються питаннями розвитку освіти, задля розробки науково-обґрунтованої його стратегії.

Отже, існуюча сфера освіти України має значні потужності й науковий потенціал, що при вирішенні виявлених проблем можуть забезпечити прискорений інноваційний розвиток цієї сфери.

Перспективою подальших досліджень у цьому напрямі є розробка та впровадження комплексної багатоваріантної інвестиційної політики, що, з урахування сучасних світових тенденцій, забезпечить інноваційний розвиток на різних рівнях освітньої системи України.

СТРИМУВАННЯ ПРИСКОРЕНОГО ІНОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СФЕРИ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

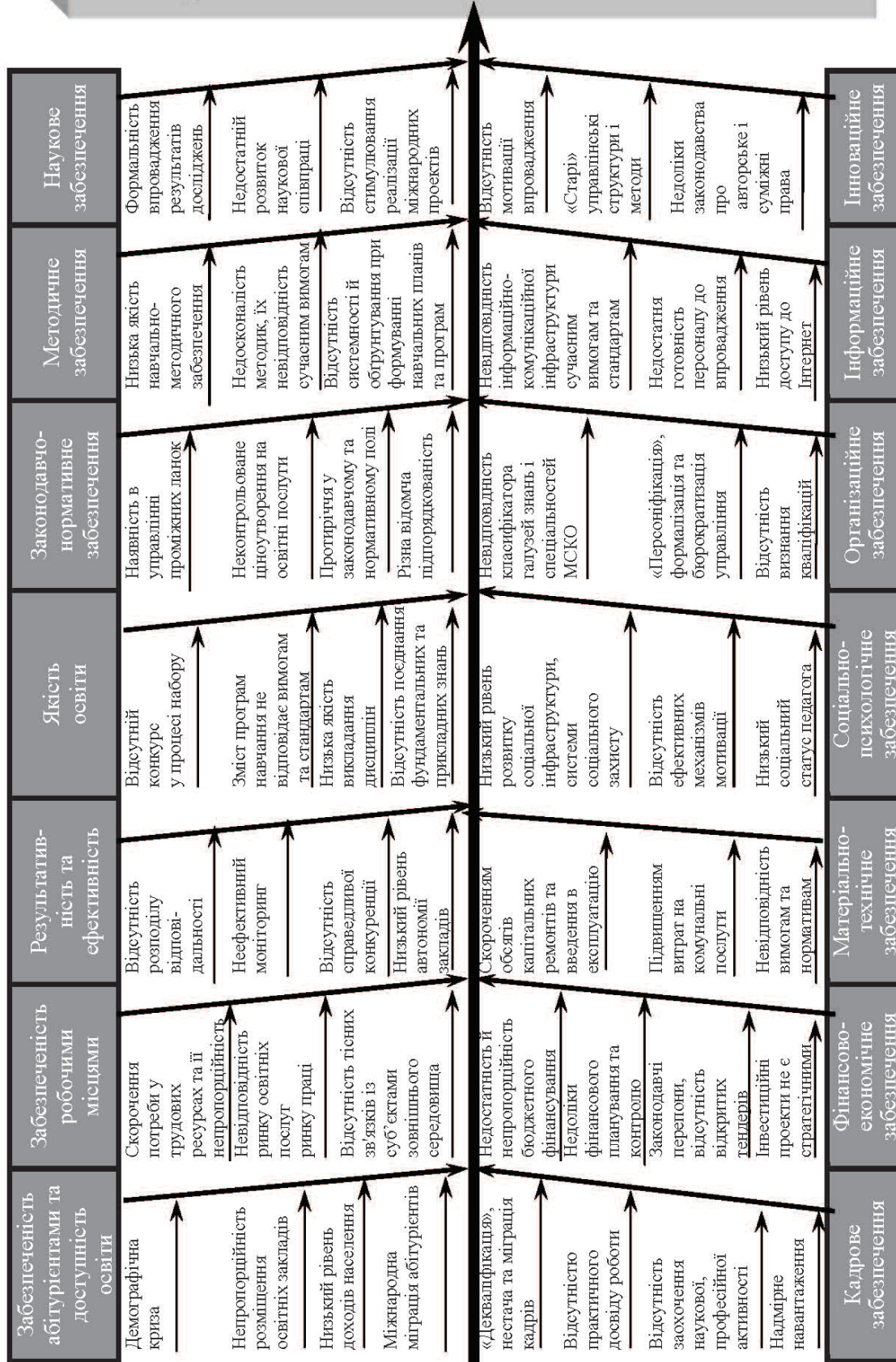

Рисунок. Причини стримування прискореного інноваційного розвитку сфери освіти в Україні (діаграма Ісікави)
Джерело: розроблено автором

Література:

1. Ковальчук Р.Л. Законодавче регулювання якості вищої освіти в Україні: стан та перспективи розвитку / Р.Л.Ковальчук // Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича: зб. наук. пр. – Чернівці: Рута, ЧНУ, 2010. – Вип. 550. – С. 10-14.
2. Про Державну національну програму “Освіта” (Україна XXI століття) : Постанова Кабінету міністрів України від 03.11.1993 р. N 896 (із змінами N 576 (576-96-п) від 29.05.96) / [Електронний ресурс] / Сайт Верховної Ради. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=896-93-%EF>
3. Про Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України від 17.04.2002 N 347/2002 [Електронний ресурс] / Офіційний вісник України. – 2002. – № 16. – 11с. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002/print1363267212303792>
4. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. : Указ Президента України від 25.06.2013 №344 / [Електронний ресурс] / Офіційний вісник України. – 2013. – № 50. – 18 с. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/15828.html>
5. European Commission. Eurostat. Education and training [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&rcode=tps00158&plugin=1>
6. Іщенко А. Ю. Глобальні тенденції і проблеми розвитку освіти: наслідки для України. Аналітична записка / А. Ю. Іщенко // Сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентіві України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1537/>
7. Сайт Державної служби статистики України. Статистична інформація. Освіта [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
8. Матюх С.А. Вплив глобалізаційних процесів на формування освітніх послуг вищих навчальних закладів / С.А.Матюх // Вісник Хмельницького національного університету. –2014. – №3. – Том 2. – С. 259-263.